

УДК 94(477.85):[314.151.3-054.73(=411.16)«1914/1918»

Ірина Яворська

**Єврейські біженці з Буковини
під час Першої світової війни**

Стаття торкається проблеми єврейського біженства в період Першої світової війни. В ній йдеться про настрої євреїв Буковини у перші дні війни, життєві стратегії виживання та умови, в які потрапили біженці з Буковини. На основі документів та родинних історій автором відтворюються умови соціальної адаптації єврейської громади Буковини та зусилля влади щодо нормалізації умов проживання біженців на території монархії.

Ключові слова: єврейські біженці з Буковини Перша світова війна, адаптація, Відень під час Великої війни.

Британський письменник і критик Джон Бергер називає 20 століття «століттям біженства, міграції, виходу і зникнення: століттям, коли людям доводилося безпорадно спостерігати, як їхні сусіди зникають за обрієм»¹. Перша світова війна в багатьох сферах суспільного життя була першопрохідцем – у рівні технологій, піару, людської безпеки. Вперше вона продемонструвала світу і масові міграції населення. Вони відбувалися не з власної волі. Як показує історія ХХ століття, головною причиною, чому люди проти власної волі залишали свою землю, були міждержавні і громадянські війни, а біженцями та вигнанцями ставали в першу чергу мирні жителі.

Єврейське біженство має прадавню історію, адже втрапивши власну державу цей народ був вигнанцем як в часи Середньовіччя, так і в Нові часи. До недавнього часу дослідження гуманітарних проблем війни не ставилися на порядок денний. Довгі роки тема біженства та біженців була

© Яворська І., 2018

Яворська Ірина Тодорівна – кандидат історичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного Центру Буковинознавства.

витіснена не тільки з поля зору наукових досліджень, а й з народної свідомості. Проблема біженства, породжена на початку ХХ століття першою тотальною війною людства, продовжує існувати і нині. В сучасних українських реаліях її можна віднести до ключових соціальних та морально-психологічних проблем, адже вона виокремила не тільки широкий масштаб війни, а й глобальність гуманітарної катастрофи 1914-1918 рр. на теренах Європи, та Буковини, зокрема.

Історіографія єврейського біженства з Буковини у роки Першої світової розпочалася разом з самим біженством. Найпростішим джерелом інформації ставала місцева преса. Газети «Neue Freie Presse», «Arbeiterzeitung», «Fremdenblatt», «Österr. Volkszeitung», «Neues Wiener Tagblatt» на своїх сторінках інформували місцеве населення про появу неочікуваного потоку біженців, який наповнював Відень з перших днів війни, адже буковинські євреї були чи не найпершими біженцями, які з'явилися у Відні ще до окупації Буковини російськими військами.

Наукові дослідження з проблем біженства з'явилися відносно недавно. П. Гатрел у монографії «Європа у русі: біженці та Перша світова війна»² дослідив психологічний аспект біженства Першої світової війни, місце жінки-біженки та боротьбу біженців за виживання у часи Великої катастрофи. В. Менцель, на основі джерел австрійських архівів, дослідив кількісний аналіз біженства з Ціслеїтанії, територію розселення збігців, практику формування перших таборів для них, умови та внесок держави у їхнє забезпечення. Об'єктом досліджень В. Менцеля були біженці усіх національностей, які знайшли свій притулок в 1914-1918 рр. в Австро-Угорщині³. Дослідниці Б. Хоффман-Холтер вдалося виокремити єврейський потік з загального потоку біженців та проаналізувати не тільки їхнє перебування у Австро-Угорщині, а й дослідити повернення та репатріацію на батьківщину у перші повоєнні роки⁴. На думку американської дослідниці М. Розенбліт єврейська громада по завершенні війни зустрілася з серйозною кризою ідентичності, адже євреям довелося вчитися жити у нових національних державах, де вони себе почували етнічними меншинами⁵.

Цінним історичним джерелом щодо життя населення Буковини, зокрема, і єврейського населення краю, є мемуарна література, зокрема щоденики М. Вітнера та М. Рубінштейна⁶, «Історія євреїв Буковини» Х. Гольда⁷, літопис редактора чернівецької газети «Czernowitzer Tagblatt» Ю. Вебера⁸. Досліджувана нами тема знайшла певне висвітлення у дослідженнях О.Добржанського⁹, В.Ботушанського¹⁰, В.Заполовського¹¹, С.Осачука¹², І.Буркута та ряду інших дослідників. Але в цілому, в українській історичній науці відсутні повноцінні дослідження, які би змістовно висвітлили такий феномен Першої світової війни, як єврейське біженство.

Звісно, ми не можемо претендувати на повне висвітлення теми єврейського біженства з Буковини у часи Першої світової війни, але почати цю розвідку означає привідкрити нову і досі не досліджену сторінку історії Буковини. Завданням нашої статті є реконструкція умов, в яких відбувалося біженство євреїв з Буковини, маршрутів та умов прийняття біженців, зусилля благодійних організацій по їх підтримці, а також різні стратегії виживання біженців під час Першої світової війни.

Уже з перших днів збройного конфлікту Австрійська імперія постала перед новим суспільним явищем – біженством. Вона, за великим рахунком, була не підготовлена до переміщення мільйонів людей та влаштування їх нового життя. Біженство, без перебільшення, стало кількарічним випробуванням для державної системи та суспільного загалу монархії. Такого розмаху переселення своїх підданих влада ще не знала. Деякі дослідники вважають, що це і стало однією з головних причин поразки у війні. Особливо величезною була хвиля знедолених біженців з прикордонних районів імперії – Галичини та Буковини. Сучасні словники дають наступне визначення біженству: «Біженці - люди, що залишають місце свого проживання під час війни або стихійного лиха. Люди, які внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками расової, національної належності тощо залишають місце свого проживання»¹³.

Родинні історії буковинців, які нам вдалося відшукати, маюють яскраву та неоднозначну картину перших днів війни. За спогадами чернівчанина Чарльза Роснера, оголошення часткової мобілізації на території монархії 26 липня 1914 р. спонукало деяких мешканців Чернівців одразу залишити місто.

Першими залишали Чернівці ті, у кого були родичі вглибині Австрії. Найчастіше біженці-євреї місцем своєї зупинки обирали Відень¹⁴. За жартом долі, для багатьох збігів мандрівка до Відню була заповітною мрією, а здійснити її вдалося тільки у такі трагічні часи. Родина Шехтер з Садгори (передмістя м. Чернівці) вирішила тікати з міста не чекаючи російського вторгнення. Зібравши найнеобхідніше у повному складі прибули на вокзал і не без здивування помітили, що: «...на вокзалі був на товп, але в кого були гроші могли замовити навіть купе»¹⁵. Інша частина євреїв не думала про втечу і взагалі всерйоз не сприймала можливість ведення військових дій на території Буковини. «Ми були на відпочинку у Карпатах. Коли почули про початок військових дій навіть не перервали відпустки. Для чого?» - згадувала К. Поява у місті перших полонених росіян викликала за словами Ар'є Шмельцера у городян неабияку радість¹⁶.

31 липня 1914 р. в Австро-Угорщині та Росії була оголошена загальна мобілізація, державний кордон став закритий для перетину, запроваджувалась цензура пошти, телефону, телеграфу, заборонялося використання голубиної пошти¹⁷. Із самого початку розгортання воєнних дій на російсько-австрійському фронті тимчасові успіхи змінювалися поразками та відступами. 13 серпня 1914 р. австрійський цісар видав розпорядження, згідно з яким для захисту цивільного населення та у зв'язку з необхідністю, викликаню веденням війни, дозволялося примусове переселення цивільних осіб із зони бойових дій. Власне, це розпорядження давало легальні підстави для проведення евакуації населення з визначених місцевостей, з метою їх укріплення та підготовки до ведення війни¹⁸.

Поява на лівому березі Прута російських угруповань з 12 гарматами викликали панічний страх у населення. За спогадами, згаданого вище Ч. Роснера, переважна частина міських мешканців спостерігала за першою битвою 23 серпня 1914 р. у бінокль з пагорбів Чернівців, адже вона відбувалася на відстані 8 км від міста¹⁹. Чернівці не пам'ятали що таке війна останні 140 років, тому для «оптимістів» це було яскраве видовище, яке, вартувало того, щоб запам'ятати. Вже у ніч 24 серпня деякі посадовці отримали наказ негайно залишити Чернівці. Для інформованої частини городян різних національностей це стало сигналом до втечі.

Загроза воєнних подій розганяла людей, виганяла з рідних осель та розлучала з рідними. Нагнітання панічних настроїв підігрівалося чутками про агресивну поведінку казаків в Галичині. Чернівчанин Чарльз Роснер згадував, що в серпні 1914 р. в Чернівецькій ратуші обговорювали долю єврейського селянина та його доньки, які втекли з Садгори. У літнього чоловіка був відрізаний язик та 10 пальців. Вони прибули на зустріч до адвоката Менцеля і той, разом з своєю дружиною, перевдягнутою у форму медсестри Червоного Хреста, намагалися вирушити на перемовини з росіянами, але згодом вирішили обмежитися телефонним дзвінком. Невдовзі, за словами Ч. Роснера, отримали відповідь: «Все що вам розповідають про жорстокість російських військ – неправда»²⁰. Нам не вдалося відшукати документального підтвердження цієї жахливої історії, але страх перед наступом ворожої армії сів жах та паніку серед єврейського населення.

Перші воєнні дії на території Буковини розпочалися 20 серпня 1914 р. з появою у краї російських угруповань та відступом австрійських прикордонних загонів на лінію Раранче - Кут Остриця²¹. Незначний відступ австрійських військ викликав панічний страх у населення. Радник крайового суду А. Регіус 23 серпня 1914 р. записав у своєму щоденнику: «У Чернівцях паніка. Напередодні поширилися чутки, начебто росіяни захопили Австрійську Новоселицю, що від нас прибули численні підкріплення і буде битва. З Чернівців метушливо повтікали численні переважно єврейські сім'ї, головним чином у місцевість Карпат»²². Стратегічні прорахунки австрійського командування призвели до неготовності нечисленних військ прикрити кордони Буковини. Для буковинців всіх національностей почався час Великих випробувань.

31 серпня 1914 р. австрійські війська остаточно залишили Чернівці. Відступ військових став для населення сигналом для масової втечі. Найактивніше тікали євреї. За перші дні місто покинуло від 3 до 5 тис. євреїв²³. 2 вересня 1914 р. близько 18 години російські війська зайняли Чернівці. 12 вересня 1914 р. відтіснивши австрійські частини росіяни контролювали третю частину краю²⁴. Поразка австрійських

військ на Східному фронті змусила тікати десятки тисяч людей. Особливо зріс потік біженців після взяття росіянами Львова. До кінця 1914 р. у Чернівцях залишилася третина довоєнного складу жителів²⁵.

Забігаючи наперед додамо, що Чернівці тричі були окуповані російськими військами: з 30.08.1914—21.10.1914; 26.11.1914—18.2.1915; 18.06.1916—02.08.1917. Тому, досліджуючи тему біженства, можна говорити про три хвилі біженства з Буковини. Важко сказати про точну кількість біженців тому, що частина з них поверталися до своїх домівок одразу, як мінялася лінія фронту. Інші дочекалися завершення війни на чужині і повернулися до Буковини у 1918 р., деяким вдалося емігрувати до США.

Показовою історією біженства з Буковини під час другої російської окупації Чернівців є родинна історія відомого фінансиста та банкіра, чернівчанина, який стане Директором банку Англії Еріка Рола, адже завдяки йому ми можемо прослідкувати маршрут, яким користувалися єврейські біженці. «Коли почалася Перша світова війна в серпні 1914 року, ми були у відпустці в маленькому гірському селі Якобенах в Карпатах, яке відоме своїми сірчаними джерелами. У мене мало спогадів про самі канікули, в основному пам'ятаю туман і дощі, а також паруючі сірчані води в примітивних дерев'яних ваннах і здивування відпочивальників від кількості книг, які мої батьки носили з собою. ... Але перш за все я пам'ятаю жах в очах моїх батьків, почувши, що наше містечко Новоселиця було окуповане російськими військами відразу після початку війни і майже повністю спалене. Вони обидвоє заплакали. ... Ми ніколи не поверталися назад, хоча Новоселиця кілька разів преходила з рук в руки. Спочатку ми ненадовго повернулися до Чернівців, але це теж ставало небезпечним, і банк мого батька наказав йому якомога швидше відправитися до Відня. В моїй пам'яті залишились картинки про довгий перехід по горах, в основному, в кінному екіпажі, хоча я не можу зараз сказати, як довго це тривало. Після нетривалого перебування в маленькому карпатському місті, де у старшого брата мого батька була лісопилка, ми перетнули перевал Могура, пройшовши який, я дізнався пізніше в Англії, що ми проходили країною Дракули. Ми пройшли через всю Трансільванію, перш ніж дісталися Австрії...»²⁶.

Маса біженців, перейшовши Карпатські перевали проходила через Румунію, але залишалися там ненадовго. Далі була Угорщина, але незнання угорської мови виштовхувало євреїв далі, в центр Австрії, до Моравії, Богемії та Відня. Біженці тягнулися в економічно розвинуті райони Австрії, де населення було позбавлене побутового антисемітизму і була міцна юдейська релігійна громада.

13 вересня 1914 р. віденська щоденна газета «Die Zeit» повідомила про прибуття до Відня від 50 до 60 тис. «галичан». Часто газетярі під «галичанами» мали на увазі всіх біженців зі східної частини імперії, і саме це вносить певні труднощі для підрахунку біженців. «Серед прибульців переважають «євреї у кафтанях, з боковими кишнями та довгою бородою. Вони застрягли на станції та істотно змінили міський пейзаж», - інформувала «Die Zeit»²⁷. Для опіки над біженцями у Відні 10 вересня 1914 р. був створений «Комітет для підтримки біженців та переселенців з Галичини та Буковини». Основна місія Комітету полягала в наданні біженцям безкоштовної медичної допомоги та медикаментів, збори пожертвувань на одягу, покриття витрат та житлові субсидії, при необхідності розміщення втікачів в спальному районі.

26 вересня 1914 р. «Робітничая газета» Відня повідомляла, що Комітетом було влаштоване харчування теплим супом прибулих біженців²⁸. Місцеві адміністрації були невідготівлені до такого напливу біженців і спочатку не контролювали ситуацію. Часто вони зводили свою допомогу тільки до обідів на станціях, часом взагалі не було ніякої допомоги. Варто підкреслити, що в перші місяці війни місцеве населення щиро допомагало біженцям сподіваючись, що війна скоро закінчиться.

Єврейська громада Відня зустрілася з великими сподіваннями та надіями прибулих з Галичини та Буковини. Чверть біженців були без засобів існування, чверть належала до середнього класу, але прибула до Відня теж без будь-яких засобів до існування, багато хто з біженців сподівався побудувати у Відні нове життя. «Розмістити збігців буває дуже важко. Незначна їх частина живе у школі Талмуд Тора в Мальцгасе, інші знайшли притулок у приватних квартирах в 2-му окрузі»²⁹. Перше, чим новостворений Комітет міг до-

помогти збігцям була тепла їжа, адже новоприбулі проводили два тижні у дорозі добираючись до Відня. «В єврейській народно-продовольчій установі «Ейнхейт» щоденно видавали до 3000 обідів повідомляла газета «*Berner Bund*». Але, як свідчили газетні замітки «співчуття швидко змінювалося на роздратованість, а терпимість закінчувалася швидше ніж їда у пересувних кухнях»³⁰. 1 жовтня 1914 р. у віденській газеті під заголовком «Галицькі біженці» повідомлялося, що «... населення другого району, де вони (біженці) проводять більшу частину свого часу, вже починає сприймати це як дуже неприємне вторгнення яке призвело до помітного зростання вартості їжі, також городян турбує страх поширення хвороб»³¹.

Поява десятків тисяч біженців вже через місяць їхньої появи у Відні викликала невдоволення городян. Брудні вулиці, юрби людей, які розмовляють своїми мовами, переповнені орендовані квартири, де на людину було менше 2 метрів площі. Товста папка Віденського управління поліції під назвою «Повідомлення про настрої у військовий час» за 1914-1917 рр. дає хроніку подій у щоденних звітах про появу біженців у Відні та реакцію місцевого населення. Запис від 15 жовтня 1914 р.: «Потік біженців зменшився», 22 жовтня 1914 р.: «Імміграція не помітна. Прибуття біженців в незначній кількості. Багато хто з них отримали свої квартири, щоб запобігти антисанітарії у місті». Від 12 листопада 1914 р.: «Знову приїжджають біженці... Особливо їх багато на площі перед церквою Кармелітів. Багато хто з них має гроші на вино»³².

Під час Першої світової війни Відень став густонаселеним, як ніколи. Хоча в роки війни не проводилося офіційного перепису є багаточисельні підтвердження того, що населення міста збільшилося до 2,4. млн. осіб. За твердженням історика А. Пфосера це було одним з парадоксів війни. В той час як сотні тисяч віденських чоловіків були далеко від свого рідного міста на фронті, гостьові будинки та готелі Відня були переповнені чужинцями, а можливість орендувати помешкання навіть на заключному етапі війни дорівнювала нулю. Імператорська столиця та місто королів Відень ставав містом-казармою, містом-лікарнею, містом-притулком для збігців з усієї імперії. Столиця імперії була символом довоєнного добробуту та відчуттям

сили та підтримки, тому тут шукали притулку і ті, хто зібрався у мандрівку до столиці вперше у житті. Саме Відень запропонував шанс на виживання тим тисячам знедолених, які тікали від лиха або втратили останнє³³.

Газета «Arbeiter-Zeitung» повідомляла своїх читачів, що з вересня 1914 р. з Галичини та Буковини до Відня втекло понад 70 000 осіб. П'ята частина втікачів була єврейської національності. Через місяць в газеті вказується число 125 тис. біженців. Документи Міністерства внутрішніх справ називають число 137 тис. біженців що прибули до Відня., з них 77 тис. – євреї. Варта уточнити, що ці цифри відображають число тих біженців, які були зареєстрованими. Кількість неофіційних біженців сягала значно вищих показників³⁴.

Столиця імперії прийняла сто тисяч єврейських біженців з Галичини та Буковини, які спричинили помітний вплив на віденське єврейство. Біженці з Буковини стали постійною темою дискусій у Відні, а їхній вплив став відчутним у багатьох сферах суспільного життя – політичному, культурному, економічному та релігійному. Проблема «благополуччя» біженців та благодійна робота єврейських організацій перетворилися на вельми сумнівну проблему у Віденській політиці часів Першої Світової.

Неочікуваний наплив тисяч біженців викликав перші проблеми з продуктами харчування. У Відні з початку вересня зросли ціни на вугілля, цукор, картоплю та яйця. Водночас поставки м'яса з Галичини впали до надзвичайного рівня і по місту стали поширюватися чутки про неминучий початок голоду у місті. Задля суспільного спокою Муніципалітет Відню видав офіційний бюлетень, де спростував чутки про початок голоду у столиці. З жовтня 1914 р. у Відні став відчутним брак зерна, або борошно продавалося дуже низької якості. Минуло тільки півроку війни, а вже у грудні 1914 р. придбати борошно вищого гатунку було неможливо на жодному ринку столиці. Коли ціни на картоплю і овочі перевищили допустимий максимум у людей урвалося терпіння, жінки наважилися розгромити кіоски Іппін-Маркету у 15-му районі Відня. Через рік на прилавках віденських магазинів зникли хлібні буханці, борошно було замінено кукурудзяною мукою. Як наслідок, - розквітли чорні ринки з надвисокими цінами на продукти³⁵.

На початку зими 1914 р., коли анти-біженські настрої досягли загрозливого рівня міською владою був розроблений комплекс заходів для того, щоб біженці могли отримати роботу та шляхом різноманітних культурних програм підтримувати самоосвіту та елементарний культурний рівень. Водночас, єврейським біженцям було відмовлено у праві на роботу з самого початку і в пресі лунали вимоги їх термінової репатріації. Тільки незначна їх частина знайшла у Відні роботи по дому³⁶. У катастрофічному становищі опинилися в першу чергу літня інтелігенція яка в силу свого виховання та культури не вмiла будувати нове життя на чужині. Заголовки газетних заміток передають відчай людей, які опинилися на межі виживання: «Єврейські професори зі Львова та Чернівців просять заробітної платні в Міністерстві освіти». Вже у перші дні для біженців урядом було виділено пів-мільйона крон та створено допоміжні комітети, які опікувалися різними соціальними групами та напрямками. Для нормалізації життєдіяльності столиці, а часом, і антисемітських настроїв городян наприкінці 1914 р. міська влада Відня заборонила біженцям селитися у Відні, або претендувати на допомогу столиці.

В травні 1915 р. загальна кількість біженців, які прибули до Австрії зросла до 600 000 осіб, з яких 200 000 перебували у Відні. Хоча біженці проходили реєстрацію їхня кількість була неточною, до них не входили ті, хто поселився у рідних, були і такі які жили на власні заощадження і не претендували на державну допомогу³⁷.

Після заборони біженцям селитися у Відні Комітет вирішив розміщувати їх у Богемії, Моравії, Сілезії, Нижній Австрії та Штирії, Східній Чехії. Звісно, не всі єврейські родини мали родичів чи знайомих, щоб знайти помешкання, тому влада будувала великі бараки, які ставали тимчасовим притулком. Щоденні статті і короткі замітки відображають ті зусилля, які влада спрямовувала на вирішення проблем біженців: «Відкриття будинку для біженців», «Відкриття амбулаторію для біженців», «Годування біженців», «Зимова одежа для біженців», «Медичне лікування». Чернівчанка І.Фішлер нагадувала, як її велика єврейська родина, в якій було п'ять дітей виживала під час війни: «Я часто себе запитую, яким було

щоденне життя, як вдалося моїй родині вижити? Мої дідусь з бабусею разом з 5 дітьми перебралися до Чехії, старший син служив в армії, а старша дочка залишилася у Відні. За словами бабусі вони жили бідно, але дітям завжди їжі вистачало»³⁸.

Біженство євреїв з Буковини стало катализатором для австрійської та чеської громад, випробуванням її ментальності, яка довела здатність надати допомогу, підтримку, працевлаштування та медичне обслуговування, догляд за проблемними біженцями, навчання їхніх дітей та притулок сотні тисяч втікачам без різниці статі та віку. Для Чехії десятки тисяч біженців-євреїв були першою великою хвилею біженців у новітній історії Чехії. Мінявся світ, система цінностей, а з ними - люди.

Біженці, які змогли знайти помешкання у Відні намагалися відновити навчальний процес для своїх дітей. Родина Е.Рола, за його спогадами, «після нетривалого перебування в мебльованих кімнатах Дев'ятого району перебралася на Йозефштадтерштрассе, неподалік знаменитого театру... Мій брат відправився на навчання в гімназію, засновану ірландськими ченцями, я був ближче до дому і пішов спочатку в школу, а згодом і гімназію які були частиною комплексу навколо місцевої церкви Марії-Тройкірхе і її абатства. Викладачами тут були і відомі математики, і ченці... Найбільше мені запам'ятався отець Ашауер, який викладав латинь і німецьку, і йому я в значній мірі зобов'язаний моїм постійним інтересом до таємниць мови»³⁹. В єврейських родинх меншого достатку продовжувалося навчання при синагогах та з приватними вчителями. Частина юнаків саме під час війни захопилася ідеями сіонізму та зустрілася з першими викликами антисемітизму. Згодом ці молоді люди повернуться в Чернівці і стануть активістами молодіжних громадських та політичних організацій різних напрямків.

У травні 1916 р. економічна ситуація в імперії ставала все складнішою, вперше в історії Відня відбулися голодні заворушення в кількох районах міста. Щодня сотні тисяч людей (в поліції повідомлялося, що їх кількість коливається в межах 300-500 тис. осіб) вистоювали у довжелезних чергах, щоб отримати невеликий шматок хліба, м'яса або декілька яєць. Ті, хто не стояли в цих чергах, ризикували не отримати нічого або продукти дуже

низької якості. Неодноразово влада Відня публікувала листівки до біженців з проханням повертатися до своїх домівок, адже упродовж війни лінія фронту мінялася, але страх і бажання мирної атмосфери не відпускали. Австрійські історики, які досліджують життєдіяльність Відня під час Першої світової війни не засуджують неприязнь місцевих городян до біженців, а закликають хоча б трошки стати на місце мешканців королівського міста. Уже в 1916 р. більшість городян недоїдали, одяга обвисла і взуття обносилося. Місто не прибиралося, а взимку сніг не відкидали, підлітки самі здобували собі їжу. Суспільний настрій ставав агресивнішим, військова жорстокість витісняла ввічливість, переважала боротьба за власне виживання.

Велика війна перетворила світ на велику рану та руїну, але життя продовжувалося і біженцям настав час повертатися до домівок. Згідно даних Міністерства внутрішніх справ Австро-Угорщини в січні 1918 р. на території монархії перебувало 488 тис. біженців, з яких єврейські склали 145 тис. 313 осіб. Найбільша їхня кількість була сконцентрована у Відні - 38 877 осіб, у Богемії – 45 094, Моравії – 26 179 , з яких 733 мешкали в бараках, Зальцбургу – 2073. В порівнянні з біженцями інших національностей найменша кількість біженців, які зустріли кінець війни у бараках були євреї – 989 осіб⁴⁰. Не зайвим буде додати, що з усіх провінцій Австро-Угорщини Буковина була єдиною, де не було бараків для втікачів.

Повернення біженців до своїх домівок відбувалося досить активно, про що свідчать звіти Міністерства внутрішніх справ. У січні 1918 р. число біженців-євреїв по всій імперії складало 145 тис. осіб, у лютому – 143 тис., у квітні – 136 тис., червні – 107 тис., серпні – 70 121 осіб. Австрія дозволить залишитися на своїй території 18 тис. колишніх біженців єврейського походження, а з 1919 р. настає припинення турботи про біженців Першої світової війни⁴¹.

Отже, Перша світова війна продемонструвала світові нові грані та можливості, здавалося би, такого жорстокоповсякденного поняття як біженство. Єврейські біженці Буковини не відрізнялися особливо від інших втікачів Першої світової війни, адже ними рухав страх, паніка та звичне людині бажання зберегти своє життя і своїх дітей. В той час як патріотично налаштована єврейська молодь пішла служити в лави цісарської армії,

інші шукали свій порятунок у втечі. Ті родини, матеріальний достаток яких дозволяв продовжити навчання та освіту своїх дітей, отримали можливість долучитися до високого рівня викладання, але більшість біженців змушені були користуватися пільгами та виживати будь-якою ціною. Біженство під час Великої війни стало випробуванням для цілого суспільства, адже спільна боротьба, спільна підтримка та пошук компромісу був можливий завдяки державному втручання, підтримці благодійних організацій та гігантській людській волі та бажанню миру. Біженство ХХ століття стало не просто паралельним процесом, що супроводжував важливі військові стратегічні операції. Воно стало існувати як окремий елемент війни, феномен, а нині би сказали важливий елемент «гібридної війни», який несе у собі потужний ідеологічний агресивний політичний задум.

Примітки:

¹ Gatrell P. Der Krieg, die Flucht und die Nation. Das Flüchtlingsdrama im Zarenreich und die Folgen, 1914-1920 // Osteropa. 2014. Bd. 64. H. 2-4. S. 185-196.

² Gatrell P. A Whole Empire Walking. Refugees in Russia during World War I. Indiana-Michigan Series in Russian and European Studies. 1999.- P.317.

³ Mentzel Walter. Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien 1914-1918, in Heiss, Gernot / Rathkolb, Oliver (eds.): Tirol und der erste Weltkrieg, Innsbruck: Vienna 1995: Österreichischer Studienverlag, pp. 277-305.

⁴ Hoffmann-Holter, Beatrix : «Abreisendmaachung». Jüdische Kriegsflucht in Wien 1914 bis 1923, Vienna et al. 1995: Bohlau.

⁵ Rozenblit Marsha L. Reconstructing a National Identity: The Jews of Habsburg Austria during World War I. New York: Oxford University Press, 2001. Pp. 252, illus., maps

⁶ The Jewish Vatican in Sadagora 1850-1950. Volume II (Sadgora, Ukraine) – Tel Aviv, 1958. – P. 98.

⁷ History of the Jews in the Bukovina. Editor: Hugo Gold, Tel Aviv, Olamenu, vol.1, 1958.

⁸ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців / упорядник, пер. З нім. Сергій Осадчук; післямова та коментарі В.Заполовського. – Чернівці: Книги - XXI. 2016. – 136 с.

⁹ Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали. – Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. – 512 с.

¹⁰ Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр. Документи /Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М.Ботушанського. – Чернівці: Технодрук, 2014. – 356 с.

¹¹ Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини. – Чернівці: Золоті литаври. – 2003. – 284 с.

¹² Світова війна у поштових листівках 1914-1918 рр. З колекції І.Снігура. Упорядник С.Осадчук. – Чернівці, 2008.

¹³ Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х . :Право, 2015.

¹⁴ Rosner C. World War 1 in Bukowina // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://czernowitz.ehpes.com/czernowitz12/testfile2010-2/1319.html>.

¹⁵ The Jewish Vatican in Sadagora 1850-1950. Volume II (Sadgora, Ukraine) – Tel Aviv, 1958. - p.36.

¹⁶ History in the Bukovina. Editor: Hugo Gold, Tel Aviv, Olamenu, vol.1, 1958, P.67.

¹⁷ Масіян Н.Б. Буковина напередодні окупації (за документами Державного архіву Чернівецької області). У зб. До 100-річчя Першої світової війни. - С 44.

¹⁸ ДАЧО. – Ф.8. Кіцманська повітова управа. – Оп. 1. – Спр.62. – Арк.114.

¹⁹ Rosner C. World War 1 in Bukowina. <http://czernowitz.ehpes.com/czernowitz12/testfile2010-2/1319.html>

²⁰ Там само.

²¹ Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 284 с.

²² Там само.

²³ History of the Jews in the Bukovina. Editor: Hugo Gold, Tel Aviv, Olamenu, vol.1, 1958, p.67.

²⁴ Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини.- С.34.

²⁵ History of the Jews in the Bukovina. Editor: Hugo Gold, Tel Aviv, Olamenu, vol.1, 1958, p.68.

²⁶ Е.Рол. Біографія // Електронний ресурс. - Режим доступу <http://czernowitz.ehpes.com/stories/roll/roll.html>

²⁷ Galizianer in Wein. 1914 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://erster-weltkrieg.wien.gv.at/site/galizianer-in-wien/>

²⁸ Arbitierzietung. – 1914. – 26 вересня.

²⁹ Там само.

³⁰ Galizianer in Wein. 1914. – Електронний ресурс// Режим доступу: <https://erster-weltkrieg.wien.gv.at/site/galizianer-in-wien/>

³¹ Stimmungsberichte aus der Kriegszeit. I. 1914.p. // Електронний ресурс. – Режим доступу:<http://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/periodical/titleinfo/607252>)

³² Stimmungsberichte aus der Kriegszeit. W ein / Polizeidirektion 1914-1917//Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/periodical/titleinfo/607252>

³³ Pfoser A. Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.wienbibliothek.at/veranstaltungen-ausstellungen/ausstellungen/kriegsfuehrt-wien-im-weltkrieg>

³⁴ Eigner P. «Fluchtlinglager» Wien // Електронний ресурс. – Режим доступу:<http://ww1.habsburger.net/de/kapitel/fluechtlingslager-wien>

³⁵ Tagliche Rundschay. – 1914. - 30 жовтня.

³⁶ Eigner P. «Fluchtlinglager» Wien.Portals “Die Welt der Habsburger»// Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ww1.habsburger.net/de/kapitel/fluechtlingslager-wien>

³⁷ The Jewish Vatican in Sadagora 1850-1950. – P.98.

³⁸ Фішлер І. Спогади // Електронний ресурс. – Режим доступу:<http://czernowitz.ehpes.com/czernowitz12/testfile2010-2/1391.html>

³⁹ Е.Рол. Біографія // Електронний ресурс. - Режим доступу <http://czernowitz.ehpes.com/stories/roll/roll.html>

⁴⁰ ДІАУкраїни м.Львів.- Ф.146. – Оп.32. – Спр.8. – Арк.12.

⁴¹ Mentzel Walter. Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien 1914-1918,in Heiss, Gernot / Rathkolb, Oliver (eds.):Tirol und der erste Weltkrieg, Innsbruck: Vienna 1995: Osterreichischher Studienverlag, pp. 277-305.

Iryna Yavors'ka

Jewish refugees from Bukovina during the First World War

The article deals with the problem of Jewish refugees during the First World War. It refers to the attitudes of the Jews of Bukovina in the early days of the war, living conditions and survival strategies, which fell refugees from Bukovina. Based on documents and family histories author reproduced the conditions of social adaptation of the Jewish community of Bukovina and government efforts to normalize the living conditions of refugees in the territory of the monarchy.

Key words: *Jewish refugees from Bukovina, First World War, Adaptation, Vienna during the Great War.*

Надійшла до редколегії 05.12.2018 р.